

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 22.09.2017 • Kabul Tarihi / Accepted: 08.10.2017

Bitlis Türkülerinde Aşk, Ayrılık ve Sosyal Hayat*

Mehmet Bakır ŞENGÜL

Yrd. Doç. Dr.

Bitlis Eren Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bitlis-Türkiye

OCRID: 0000-0002-9018-8531

mehmettsengul@gmail.com.

Öz

Türkü, farklı melodilerle söylenen ve mısralardan oluşan anonim Halk edebiyatının bir türüdür. Kişiden kişiye ve toplumdaki insanlardan topluma aktararak oluşan türküler, bir yöredeki insanların yaşam biçimini yansıtır. Bu yolla bir toplumdaki insanların problemlerini, bu problemleri çözme yollarını ve insanların olaylar karşısındaki tepkilerini içerir. Bitlis de türkülerle tanınan bir yöredir. Bitlis türkülerinde büyük oranda geleneksel yaşamın yansımaları karşımıza çıkar. Aşk, ayrılık ve sosyal yaşam en fazla işlenen konulardandır. Aşk, bireyi her açıdan kuşatan bir durumdur. Karşılıksız aşklar, aşk olgusunun temelini oluşturmaktadır. Türkülerde bireyin aşk duygusu karşısındaki çaresizliği, başarılı bir şekilde yansıtılmıştır. Aşkla beraber ayrılık da bireyin iç dünyasında derin izler bırakan bir karaktere sahiptir. Sevgiliden ayrı düşen âşık, adeta hayatla tüm bağlarını yitirmiştir. Sosyal hayat ise yörenin yaşam biçimini tüm yönleriyle ortaya koymaktadır. Coğrafyanın çetin yapısı, iklimi, gelenek ve göreneklere ve yeme alışkanlıkları da yer verilen konulardandır. Türkülerde yer verilen geleneklerin ve toplumsal yaşam biçiminin günümüzde de varlığını sürdürmesi, toplumsal kültürün taşınmasında türkülerin de önemli bir rol yüklediğini göstermektedir. Bitlis türkülerini genellikle Bitlis ağzıyla söylenmiştir. Yöreyle has deyimler, hem ilgi çekici hem de türkülerin derin yapısıyla uyumlu bir çizgidedir.

Anahtar Kelimeler: Bitlis Türküleri, Aşk, Ayrılık, Sosyal Hayat.

* Bu makale, 17-21 Haziran 2008 yılında Ahlat'ta düzenlenen IV. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulmuş, sempozyum kitabında yayımlanmış metnin genişletilerek güncellenmiş halidir.

Love, Seperation and Social Live in Bitlis Folk Songs

Abstract

Folk song is a kind of anonymous folk literature composed of the words spoken by different melodies. The folk song, formed by transferring from one person to another and society to another society, reflects peoples' lifestyles in one region. In this way it involves the problems of people in a society, ways of solving these problems, and reactions of people to events. Bitlis is also a place known for its folk song. Traditional life is generally reflected in folk songs of Bitlis. Love, separation and social life are the most common themes of these folk songs. Love is a situation that surrounds the individual from every angle. Unrequited love is the foundation of love. The helplessness of the individual in the sense of love has been successfully reflected. Along with love separation also has a character that leaves deep traces in the inner world of the individual. The lover, who loved unilaterally, almost lost all ties with life. Social life reveals the life style of the region in all its aspects. The tough structure of the geography, climate, traditions and customs and eating habits are also themes of folk songs. The continuity of the traditions and the social life style that are reflected in the folk songs today shows that folk songs play an important role in maintaining social cultures. Bitlis folk songs are generally sung in Bitlis dialect. The idiomatic expressions of the region are both engaging and harmonious with the profound structure of the folk songs.

Key Words: Bitlis Folk Songs, Love, Privilege, Social Life.

GİRİŞ

Tarihsel süreç içerisinde her toplum, kendi kültürünü var eder. Kültürün oluşumundaki önemli unsurlardan biri de şüphesiz ki müziktir. Dilin kendi yapısından kaynaklanan söyleyiş biçimleri, coğrafyanın özelliklerinin önceleyerek belirginleştirdiği temaların yanı sıra özgün sanatçı belleklerin bireysel becerileri/ yetenekleri sayesinde müzik de uluslaşma süreçlerine katkıda bulunur. Bu yüzden de müziğin gelişimi, insanlık tarihi kadar eskidir.

Türk edebiyatında halk kültürünü yansıtan önemli türlerden biri de türküdür. Türkü adı, Türk kelimesine “i” nispet eki eklenmesiyle ortaya çıkmıştır. “Türkî” sözcüğü sonradan ses değişimiyle “türkü” şekline dönüşmüş ve “Türk’e mahsus” anlamına gelmektedir.¹

Halkın ortak malı olan türküler, “sevilen, beğenilen, ağızdan ağıza dolaşan kültür ürünleri oldukları için yayılmaları çok doğaldır.. Ticaret kervanları, gezgin âşıklar, askerler, savaşlar, göçler türkülerin taşınmasını sağlar”².

Türkü, türlü ezgilerle söylenen, bir anonim halk şiiri nazım biçimidir. Söyleyeni belli, kişisel halk şiiri biçimleri arasına giren türküler de vardır. Türkü, her iki bölüğe de girebildiğinden halk edebiyatının oldukça zengin bir alanıdır. Hece ölçüsünün her kalıbı ile söylenen türkülerin konuları çeşitlilik gösterir. Aşk duyguları, günlük olaylardan etkilenmeler, savaşlardaki kahramanlıklar en güzel ve en coşkun olarak türkü biçimiyle anlatılabilmektedir. Halk arasında heyecan uyandıran her olaya bir türkü yakılır. Bunlar bestelenir ve türlü yollardan yurdun her köşesine yayılır. Değişik bölgelerde farklı biçimlere girer; bazen de kimi dizeler düşer yerlerine yenileri eklenir. Kısacası Anadolu halkı acılarını ve sevinçlerini türkülere yansıtır.

Türküler, gücünü sözcüklere yüklenen derin anlamlardan derin anlamları tamamlayan ezgilerden ve halkın ortak yaşam kültüründen alır. Bazen söylenen bir türkü, belki günlerce sürebilecek kişisel ve toplumsal maceraları çarpıcı ve kalıcı bir biçimde ifade edebilmektedir.

Türküler; ezgileri, konuları ve yapıları bakımından sınıflanabilir. Ayrıca söylendikleri bölgelere göre de adlar alır. Bingöl ağzı, Urfa ağzı, Eğin ağzı gibi³. Kimi tanınmış türküler de içindeki en etkili sözlerle anılır: Ayşem, Zeynebim, Fidayda, Adanalı gibi. Türküler konularına göre; ninniler, çocuk türküleri, doğa türküleri, aşk türküleri, kahramanlık ve askerlik türküleri, tören türküleri, iş türküleri, karşılıklı türküler, ağıtlar ve oyun türküleri gibi başlıklarda toplanabilir. Türküler ezgilerine göre ise usullüler ve usulsüzler olmak üzere ikiye ayrılır.

¹ Seyit Battal Uğurlu; “Van Türkülerinde Aşk, Ayrılık ve Memleket Sevgisi”, *II. Van Gölü Havzası Sempozyumu*, Ed. Oktay Belli, Bitlis Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları. Ankara 2007, s.359; Hatice Selan Tekin, “Popüler Kültürümüz ve Türkülerimiz”, *Motif Akademi*, Halk Bilimi Dergisi, 2012-1 (Ocak- Haziran) Balkanlar Özel sayısı-1), s.159.

² Erman Artun; “Türkü Söyleme Geleneği ile Türkülerde Tür, Şekil ve Tasnif Üzerine Düşünceler”, 4. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı, 22-24 Mart 2013, Fethiye-Muğla, s.1.

³ Cem Dilçin; *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 289.

Türküler yapılarına göre de bentleri mani dörtlükleri ile kurulanlar, bentleri dörtlüklerden, üçlüklerden ve beyitlerden oluşan biçiminde tasnif edilebilir. Genellikle herkesin anlayabileceği, ortak, sade, tabii bir dille ve hece vezniyle söylenmekte veya yazılmaktadır; aruzla söylenmiş örnekleri de vardır. Bazı ilim adamlarının hece vezni olarak da düşündükleri aruz vezni ve divan edebiyatı nazım şekilleriyle ortaya konulan bu türküleri: Divan, Selis, Semai, Kalenderi, Satranç ve Vezniahir adları verilmektedir⁴.

Bitlis türküleri konularına göre; aşk ve seveda türküleri, tabiat türküleri, askerlik ve seferberlik türküleri, oyun türküleri, karşılıklı türküer gibi başlıklarda toplanabilir. Ezgilerine göre ise çoğunlukla usullü türküer grubundandır. Bitlis türküleri, yapı bakımından şu başlıklarda toplanır:

- Mani dörtlükleri ile kurulan kavuşaksız türküer,
- Kavuşakları bir dize olan türküer,
- Kavuşakları iki dize olan türküer,
- Kavuşakları üç dize olan türküer,
- Kavuşakları dört dize olan türküer,
- Bentlerin dördüncü dizesi kavuşak olan türküer,
- Bentleri üçlüklerden kurulan kavuşakları iki dizeli türküer,
- Bentleri beyitlerle kurulan, kavuşakları iki dizeli türküer.

Yörede; tavır bakımından Van, Muş, Ağrı gibi komşu illere çok yaklaşan, zaman zaman da Erzurum yöresini anımsatan türküer de rastlanmaktadır. Yörede bağlama kültürü pek fazla gelişmemiştir. Bitlis yöresi ve civarı daha çok nefesli sazlarla bilinmektedir. Yörede zurna, dilli ve dilsiz kavallar, kartal kemiğinden yapılan çığırma türünden nefesli sazlar büyük bir ustalıkla çalınır. Ayrıca Kemançe (kemençe) denilen yaylı halk sazları da vardır. Bu enstrümanların gövdesi ve sapı ceviz ağacından yapılır. Teller ve yay, at kuyruğu kılından yapılır. Vurmalı saz olarak da davul ve def kullanılmaktadır⁵.

Bitlis türküleri ile ilgili ilk derleme çalışmaları, 1952 yılında Ankara Devlet Konservatuvarı arşivi için Muzaffer Sarısözen, Halil Bedii Yönetken ve Rıza Yetişen'den oluşan bir ekip tarafından yapılmıştır. 1961'de de Ankara Radyosu adına derleme çalışmaları yapılmıştır. 1952 yılından sonra, geniş çaplı derleme çalışması, 1999 yılında Kültür Bakanlığı "Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü" tarafından gerçekleştirilen Bitlis ve Ahlat Halk Kültürü Alan Araştırmasıdır⁶. Yöredeki türküerinin büyük çoğunluğu Bitlis ve Ahlat'a aittir.

⁴ Şükrü Elçin; *Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 1993, s. 195.

⁵ Cesim Çelebi; *Bitlis Vadideki Güzel Şehir*, Betav Yayınları, Ankara 1999, s.163.

⁶ Çelebi; *age*, s. 163.

Bu çalışmada türkülerini, içerdikleri kimi ipuçlarından hareketle değerlendirmeye çabaladık. Öykülerini her zaman bilemeyeceğimiz bu özlü, dokunaklı ve derin hayat hikâyelerinden kimi kesitler yansıtmak üzere, yeterli olmadığını bile bile yanlışa düşmemek için betimleyici bir tutum takındık.

Bitlis türkülerinde yer verilen temaların başında aşk gelmektedir. Aşkın yanında ayrılık ve sosyal hayat da öne çıkan temalar olarak karşımıza çıkmaktadır.

AŞK

Türküler, sosyal hayatı her açıdan kuşatan bir özelliğe sahiptir. Hayatı bir bütün olarak türkülerden okumak mümkündür. Bu yüzden de “ortak değer üretme ve üretilen ortak değerleri yansıtmaya bağlamında toplumu oluşturan bireylerin birbirlerini tanıma, anlama ve böylece bütünleşmesini sağlama aracıdır”.⁷ İnsanın en belirgin duygularından olan aşkın yansıtılma biçimi de türkülerde kendisine fazlasıyla yer bulan konulardandır.

Bitlis türkülerinde en fazla işlenen tema aşktır. Delikanlı veya âşık, kendisine varması için sevdiği kıza methiyeler düzer; hatta ona çobanlık yapacağını, köle olacağını ifade eder. Buna rağmen delikanlı baktığı her yerde sevdiğinin yüzünü görür ancak, sevdiğinden yüz görmez. Kimi türkülerde âşık, sevdiğiyle hiç konuşmadığı için umudunu korumaktadır. Umudu, sevdiğine aşkını ilân etmesiyle son bulur.

Bitlis türkülerinde umutsuz aşklara da geniş bir şekilde yer verilmiştir. Türü sebeplerle âşıkların kavuşması imkânsızdır. Âşık, çoğu yerde sevdiği kişinin adını gizleme gereği duyar. Bunu yaparak sevdiğinin kötü ün sahibi olmasını engeller. Kavuşamayacağını anlayan âşık, son çare olarak ölümü ister. Son isteği ise cenaze namazının sevdiği kız tarafından kılınmasıdır. Türkülerin özünde milletlerin duygularına tercüman olan, tarihinden izler taşıyan hikâyeler mevcuttur.

Ahlat yöresine ait “Gülüm Bizim Bağın Başını”⁸ adlı türkü, kocasını veya koca adayını seven bir gelinin ağzından yakılmıştır. Gelin, kocasına duygularını doğrudan ifade etmekten çekinir.

“Gülüm öyle göynüm ister ki

Gülüm gaynumun gardaşını”

cevaptan henüz evlenmedikleri anlaşılmaktadır. Sevenlerin karşılıklı sözlerine yer verilen türküde erkek de kaynanasının zalimliğinden şikâyetçidir.

“Gülüm benim yârim çok güzel

Gülüm ne zalim anası var”

Türkünün bütün mısralarında ilk kelime, “gülüm”dür. Bu da türküde, derin bir aşkın varlığını hissettirir.

⁷ Mehmet Çevik; *Türkü ve Algı*, Ürün Yayınları, Ankara, 2013, s.15.

⁸ Mehmet Öcal; *Ahlat Halk Türküleri*, Ertem Basım Yayın, Ankara 2005, s. 104.

Bitlis yöresine ait "Mendilim Dolu Yemiş"⁹ türküsü, sevdiği gelin olan bir delikanlının dilinden söylenir. Fakat talihsiz âşık, sevdiğinin gelin olacağından habersizdir.

"Mendilim dolu yemiş

O yar bana yollemiş

Selamı baş üstüne

Niye özü gelmemiş"

Türküdeki "Niye özü gelmemiş" mısrası, olayın trajik boyutuna hazırlık gibidir. Sonraki mısralarda gelinin başının bağlandığından bahsedilir. Çaresiz bir durumda olan delikanlı, "Yüreğim dağladile" diyerek nasıl bir ruh hali içinde olduğunu ifade eder.

Bazen âşık, sevgilinin sözleriyle kahrolur. Konuşmak aslında âşık için sevgiliye kavuşmanın imkânsızlığını gösterir. "Gel Şimdi Dilber"¹⁰ türküsünde âşık, sevdiğiyle konuşur, ona karşı hissettiği duyguları

"Cevabın aldım dilinden

Öldüm sevdanın derdinden"

mısralarıyla dile getirir. Bu mısralar, aynı zamanda âşığın dileğinin imkânsızlığını imler. Aynı tema, "İndim Çamın Deresine"¹¹ türküsünde de ifade edilir. Delikanlı, kavuşamama ihtimalinden dolayı ölmeyi diler. Aşığın arzusu, cenaze namazında, kızlardan oluşan cemaate sevdiği kızın imamlık yapmasıdır. Dinî ritüellerle çelişen bu talebin gerçekleşmeyeceğini bilen âşık, bu şekilde sevdiği kızın dikkatini çekmeyi umar.

Anadolu'nun birçok yöresinde olduğu gibi Bitlis'te de bir kız istenmişse, ona gelin gözüyle bakılır. Gelin adayı da bu role göre davranır. Aday, diğer genç kızlar gibi rahat hareket edemez. Yine de gelin ve damat adaylarının görüşmeleri hoş karşılanmaz. "Aldır Gelin Baldır Gelin"¹² türküsünde gelin, düğünün henüz gerçekleşmemiş olmasından dolayı sıkıntılıdır.

"Sen ağlama güzel gelin

Muradımız bu güz olur."

Bu ayrılıktan dolayı damat adayı da sıkıntılıdır:

"Oğlan gelini görende birden aklını şaşırır".

Türkü, evlenme umuduyla noktalanır.

Kimi türkülerde imkânsız aşkın yaşattığı acı, öteki dünyaya havale edilerek

⁹ <http://www.turkuyurdu.com> (Erişim: 18 Mayıs 2008).

¹⁰ Öcal; *a.g.e.*, s.99.

¹¹ Öcal; *a.g.e.*, s.114.

¹² <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (Erişim: 18 Mayıs 2008).

giderilmeye çalışılır. Bir gelini seven âşığın adeta inilti halinde söylediği türküde şahit olarak buzdan dereleri gösterilir. “Bu Dere Buz Bağlamış”¹³ türküsü, bir geline âşık olan bir delikanlının mutsuzluğunu anlatır. Sevilen, gelin olduğuna göre kavuşmanın gerçekleşmesi ihtimal dâhilinde değildir. Başkasıyla evlenen âşığın mutlu olmayacağı için daha başından bellidir. Sevdiğine öteki dünyada kavuşma ümidi, mutsuz âşığın tek tesellisi olacaktır.

Adilcevaz yöresine ait “Gızlar Gızlar Gelem mi?”¹⁴ adlı türküde sevdiği kızın adını söylemekten çekinen âşık, sorusunu tüm kızlara yöneltir. Bu şekilde sevdiği kıızı ele vermeyecektir. Çünkü aşk belki de kavuşamamanın öteki adıdır. Bu türküdeyse evlilik için sevilen olması şartı getirilmiştir.

“Vur destiye gümlerin

Arif olan dinlesin

Sevdiğini almayan

Hiç evlendim demesin”

“Gülizar Çaydan Geçmiş”¹⁵ türküsü, erkek ile kızın adının birlikte verildiği nadir türkülerdendir. Bitlis Türkülerinde karşılaşma yeri genellikle dere kenarı, çeşme veya pınar başıdır. Bu türküde de kadın ve erkeğin karşılaşması bir çay kenarında gerçekleşir. Halkın tamamının kullanımına açık olan bu tür yaşam alanlarındaki karşılaşmalar hem doğal olmakta hem de ayıplanmamaktadır. Ancak bu türküde, genel eğilimin aksine, çaydan geçen ve su içen erkek değil, kadındır.

“Gülizar çaydan geçmiş

Soğuk suların içmiş

Memo rastlamış ona

Aklı başından uçmuş.”

Bu karşılaşma Memo’nun âşık olması için yeterlidir. Eğer Memo, kıza kavuşamazsa yaşamının bir anlamı kalmayacak ve bu yüzden yaşamına son verecektir. “Meyremmo Meyremmo”¹⁶ türküsünde ise delikanlı, şıpsevdi bir âşıktır. Türküyü dillendiren delikanlı, yeni bir güzel görünce eski sevdiğini unutturur:

“Çıktım kerpiç divara

El ettim yeni yara

Eski yardan fayda yok

Kurbanım yeni yara”

Türküde âşık, “*Emmim kıızı*” diyerek sevgiliyle aralarında özel bir yakınlık

¹³ Öca; *a.g.e.*, s.84.

¹⁴ <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (Erişim: 18 Mayıs 2008).

¹⁵ <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (Erişim: 18 Mayıs 2008).

¹⁶ <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (Erişim: 18 Mayıs 2008).

olduğunu da belirtme gereği duymuştur.

Kimi türkülerde sevgilinin güzelliği efsanevî bir boyuta taşınır. Güzelin sevgisi, aşığın hayatında bir şey bırakmaz. "Su Gelir Taşa Değer"¹⁷ türküsünde, kızın kirpikleri kaşına değmektedir. Aşığın sevdiğine beslediği aşk, yedi kardeşin sevgisine denktir. Kimi türkülerde âşık, sevdiğini görmediği için aklını kaybedeceğini söyler. "Yollarına Bakayım (Meyre)"¹⁸ türküsünde âşık, sevdiğine kavuşamama durumunda, sadece sevdiği kızın ailesini değil, bütün memleketi tehdit eder.

"Eğer benim olmazsan

Beyaz gülüm Meyre

Memleketi yıkarım."

Bu tehditlerden sonra sevdiğine methiyeler düzmeye başlayan âşık, eşi benzeri olmayan güzelin kendisine varacağından emin gözüktür.

"Yüksek Konağın Gelini"¹⁹ türküsü, yabancı olduğu Ahlat'ta, aşkından dolayı "ellerin diline" düşmekten mustarip bir aşığın dilinden söylenmiştir.

Kimi türkülerde âşık, sevdiği kızın da kendisini sevdiğini söyler. "Geceler Sessiz Sessiz Yağar"²⁰ "türküsünde âşık, kendi gönlüne seslenir ve sevdiği kızın zalimliğinden dem vurur. Aşığa göre güzelin ona varmamasının tek nedeni "naz" yapmasıdır.

Bazı türkülerde delikanlı hiçbir zaman sevdiği kıza kavuşamayacağını bilir. "Bitlisin Yolları Taştır"²¹ türküsü;

"Karadır saçların sırmadan telden

Ağlarım sızlarım ne gelir elden"

sözleriyle, umutsuz bir aşığın dilinden söylenmiştir.

Bazı türkülerde âşık, sevdiği kıza bir şey olacak diye endişelenmektedir. "Oynama Yorulursun"²² türküsünde âşık, sevdiği kızın düğünde dernekte oyun oynamasını istemez. Onu baş başa kalabilecekleri bir yere davet eder:

"Bağa gel bostana gel

Zülüfün destele gel

Baban izin vermezse

Yalandan hastalan gel"

¹⁷ <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (Erişim: 18 Mayıs 2008).

¹⁸ Cesim Çelebi; *Bitlis Vadideki Güzel Şehir*, Betav Yayınları, Ankara 1999, s.171.

¹⁹ Çelebi; *a.g.e.*, s.167.

²⁰ <http://www.turkuyurdu.com> (Erişim: 18 Mayıs 2008).

²¹ <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (Erişim: 18 Mayıs 2008).

²² Komisyon; *Bitlis İl Yıllığı*, Çağ Matbaası, Ankara 1967.

Şeklinde, sevdiği kıza kendisine gelmesi için babasını nasıl ikna etmesi gerektiğiyle ilgili yol gösterir. Sonraki mısralardan anlaşıldığı kadarıyla kız, bu davete uyar ve bu haberi duyan âşık sevincini şu şekilde dile getirir:

“Dediler yârin gelmiş

Başladım oynamağa.”

Kimi türkülerde âşık, kınanacağı ihtimalinden dolayı endişelidir. “Ahlat’ın Başındayım”²³ türküsünde âşık, on altı yaşında olduğunu söyledikten sonra kınanmaması gerektiğini ifade eder. Çünkü “murat üstünde” olduğunu söylemekle evliliğe hazır olduğunu bildirmiş olur.

Kimi türkülerde âşık, sevdiğini göklere çıkarırken kendisini de sevdiğinin kölesi olarak tanıtır. “Süphan Dağı”²⁴ türküsünde âşık olduğunu annesine itiraf eden delikanlı,

“Anacan kurbanın olam

Yârim baldır men peteği”

mısralarıyla dile getirir. Sonraki mısralarda âşık, sevdiğini bir ceylana benzeterek onun ardı sıra dolaşmaktadır.

Aşk teması, “Atem Tutem Men Seni”²⁵ türküsünde derin bir evlat sevgisi formunda karşımıza çıkar. Her annenin evladına karşı beslemiş olduğu derin sevgi, bu türküde dile gelerek bütün annelerin duygularına tercüman olur.

“Atem tutem men seni

Şekere gatem men seni

Akşam baban gelende oy

Öğüne atem men seni”

Bu türküde anne, sanki şekere ‘tatlandırıcı’ olsun diye oğlunu şekere katarken güzel bir mübalağa örneği ortaya konulmuştur.

Anne:

“Sıralı gavak dibinde oy

Toyluğun olsun oğlum”

mısralarıyla, daha bebek olan çocuğunun düğününü yapacağı mekânı bile belirlemiştir.

AYRILIK

Aşk olgusu, insanı bir şekilde kuşatan bir durum olarak karşımıza çıkar. İnsanın

²³ Mehmet Törehan Serdar; *Rüyalar Şehri Bitlis*, Hamle Yayınları, Bitlis 2000, s. 115.

²⁴ Serdar; *a.g.e.*, s. 115.

²⁵ Serdar; *a.g.e.*, s. 114.

yaşamı, aşk olgusu çevresinde daha anlamlı bir düzleme taşınır. Aşkın olduğu her yerde ‘ayrılık’, en önemli korku kaynağıdır denebilir. Aşkın belki de varoluş sebebi ayrılıktır. Bitlis türkülerinde ayrılık temasına da genişçe yer verilmiştir. Kimi türkülerde aşğın, sevilenin arkasından bakıp kaldığı görülür. Kimi yerde âşık, yanındayken sevdiğinin kıymetini bilmez, onu yitirince kıymetini anlar. Bazen sevgili, aşığı peşinden sürükleyip kahrederek mutlu olur. Gerçek hayatta aşığa mutlu olma imkânı vermez. Kimi türkülerde ayrılık kötü sonların habercisi olarak karşımıza dikilir. Çoğu zaman sebepsiz ayrılıklar da karşımıza çıkar. Bu sebepsiz ayrılıklar, aşığı en fazla yaralayan durumdur.

Bazen de ayrılık, aşğın gözlerinden kan akıtan bir durumdur. Âşık çoğu yerde sevgilisinin nazlanmasından dolayı kahrolur, dillere düşer, toplumun içine çıkamaz. Nihayetinde ayrılık; aşığa, ayrılıklarına sebep olanlara samimi bir şekilde beddua etmekten başka çare bırakmaz. Sevilenin arkasından bakıp kalmak, dayanılmaz çiledir. “Bizim Dağlar”²⁶ türküsünde âşık, duygularını şu şekilde ifade eder:

“Bizim dağlar borandır

Zülûf sıra sıradır

El sevdiğim götürürdü

Gözüm ardı sıradır.”

Kimi türkülerde ayrılık, yitirilen sevgilinin ardından duyulan sızıdır. Yaşamın en güzel rengini yitiren âşık, yeniden bu renge bürünmek için, bu uğurda hayatını adayabilir. “Giderem Kırağın”²⁷ türküsünde âşık, kaybettiğinin ardından şu şekilde sızlanır:

“Gül biçtim orağınan

Yitirdim nazlı yâri

Ararım çırağınan.”

Bu türküdeki delikanlının çileli arayışına oyunsu bir tonda cevap veren kızın tutumu, aşkın başka bir yansımasıdır:

“Deniz üstü horasan

Ara meni bulasan

Gündüz hayalen getir

Gece düşte göresen.”

Buradaki ayrılığın temel sebebi, daha sonraki dörtlüklerde kızın ailesinin kızı vermemesi olarak açıklanır.

Kimi türkülerde ayrılık, sevenler arasına sebepsiz girer. Bu ayrılık acısı, o kadar

²⁶ Öcal; *a.g.e.*, s. 81.

²⁷ Öcal; *a.g.e.*, s. 108.

derindir ki âşık, sevdiğine kendisinden ayrılmaması için yalvarır. "Memmi Hayranın Olam"²⁸ türküsü ümitle başlar. Seven bir kızın dilinden yakılan türküde,

"Erenler dua edin

Ben murat üstüneyim."

denilerek kızın muradının gerçekleşmek üzere olduğu ifade edilir. Daha sonraki dörtlükte sebebi verilmemiş bir ayrılık karşımıza çıkar, Türkünün bundan sonraki kısmında, her kelime ve mısra, adeta bir trajedinin açılımına dönüşür:

"Gidersen yolun olum

Uzanım kolun olum

Nerde konak eylersen

Orda yorganın olum

Memmi yesirin olam"

"Su Gelir Ark Uyanır"²⁹ türküsünün ilk dörtlüğünde karşılıklı bir aşk anlatılır. Aşkın bu dünyaya sığmayıp gökteki meleklerle kadar ulaştığından dem vurulur. Ancak, ikinci dörtlükte geçen:

"Giderem bende bende

Bir ayvam kaldı sende

Ayva gibi sarardım

Din iman yok mu sende"

sözlerinden aşkın karşılıksız bir forma dönüştüğü anlaşılmaktadır. Aşk acısıyla benzi solan âşık, sevdiğinin insafa gelmesini dilemenin ötesinde bir şey yapamaz.

Kimi türkülerde ayrılık ölümden beterdir. Sevgilinin kokusu bütün çiçeklerden alınabilmektedir. Kimi yerde ayrılık gözlerden kan gelmesine sebep olur. "Dudu Dillim"³⁰ türküsü, kadın ve erkeğin karşılıklı konuşması şeklinde başlayıp yine aynı şekilde son bulur. Türküde ayrılığın ölümden beter olduğu vurgulanır.

"Geceler Sessiz Sessiz Yağar"³¹ türküsünde, sadece "naz" yapmak için aşığa dönüşünü geciktiren zalim bir sevgili tipiyle karşılaşırız:

"Geceler sessiz sessiz tüter

Tüter ocağın dumanı

Ağlama gönül ağlama

Yârin yok dini imanı"

²⁸ <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (Erişim: 18 Mayıs 2008).

²⁹ Öcal; *a.g.e.*, s. 125.

³⁰ <http://www.turkuyurdu.com> (Erişim: 18 Mayıs 2008)

³¹ <http://www.turkuyurdu.com> (Erişim: 18 Mayıs 2008)

şeklinde gönlüne hitap eden âşık, sonraki dörtlükte sevdiğine seslenir:

“Geceler uzun geceler sensiz

Geceler çekilmiyor sensiz

Geceler hüsrân geceler ayaz

Geleceksen artık etme naz”

“Bitlis’te Beş Minare”³² türküsünde ayrılık sebebi modern bir formda karşımıza çıkar:

“Bitlis’te beş minare

Yüreğim dolu yâre

İsterem yanan gelem

Cebimde yok beş pare.”

Kimi türkülerde âşık her gün gördüğü sevgiliye kavuşamamaktan, ayrı düşmekten yakınır. “Bitlisin Önünde Bağlar”³³ türküsünde sevgiliden ayrı kalan âşık, hastalanır ve tek bir ilacı vardır, o da sevgiliye kavuşmaktır.

“Bu hasrete dayanamaz,

Ne hastalar ne de sağlar”

şeklinde aşkının büyüklüğünü anlatan âşık, aslında çektiği acılar karşısında gösterdiği dirençle aşkına ne denli sadık kaldığını ifade eder. Sonraki dörtlükte âşık, cahilliğinden dolayı dile düştüğünü söyler. “Dile düşmek” deyiminden de anlaşıldığı gibi, artık âşık sosyal hayattaki yerinden de mustarıptir. Leyla ve Mecnun hikâyesindeki Mecnun’un delirip ‘dile düşmesiyle’ Leyla’nın ailesinin Leyla’yı Mecnun’a vermekten vazgeçmesi gibi bir durum ifade edilmiştir. Âşık, bütün bu kötü gidişattan haberdar bir şekilde üzüntüsünü:

“Bitlisin başında bora

Cahil idim düştüm dile

Beni tora düşürenler

Dilerim yansınlar nara.”

dörtlüğüyle cahilliğinden dolayı dile düştüğünü söyler. Kendisine tuzak hazırlayıp dile düşürenlere de cehennem ateşini dilemekten geri durmaz. Birçok türküde ayrılığa sebep olanlara beddua edildiği görülebilir. Aynı ayrılık acısının işlendiği “Ahlât’ın Başındayım”³⁴ türküsünde de:

“Ahlât’ın kara kaşı

³² Serdar; *a.g.e.*, s. 113.

³³ Serdar; *a.g.e.*, s. 114.

³⁴ Serdar; *a.g.e.*, s. 115.

Yandı bağırımın başı

0 yar burdan gideli

Dinmez gözümün yaşı.”

mısralarıyla dile gelen âşık, “*sensin benim dermanım*” diyerek ayrılık acısının kendisi için dayanılmaz bir hal aldığını ifade eder.

SOSYAL HAYAT

Türküler, “çağın ruhunu geçmişin bilgelikleriyle birleştiren, zengin bir anlatıma sahiptir. Geçmişin bilgelikle dolu sırlarını ataların sembolik söylemi ile günümüze taşıyan türküler, bize kendimiz olma ve kendilik değerlerimize sahip çıkmayı öğretir”.³⁵ Türkülerde sosyal hayat; daha çok Bitlis’in çetin coğrafyası, iklimi, doğası ve düğün, nişan törenleri ile ilgili olarak karşımıza çıkar. Şehrin genel görünüşü, kalesi, önemli unsurlardır. Bu unsurlar, sosyal hayat üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Ancak, sosyal hayatı etkileyen en önemli unsur yine de iklimdir. Kimi türkülerde dağ, kiminde kar sevgiliye ulaşmanın önündeki engeldir. Burada kendisini sürekli tekrar eden durum, kavuşmanın herhangi bir şekilde engellenmiş olmasıdır. Sözü edilen doğa öğeleri âşığın derdini ifade aracı konumundadır.

Bitlis yöresine ait sosyal kabuller, çoğunlukla deyimlerle ifade edilmiştir. Anadolu’nun birçok yerinde çeşitli durumlar için yerleşmiş bulunan deyimler, Bitlis’te de bölgenin özellikleriyle yoğrularak işlenmiştir. Kimi türkülerde coğrafyanın insan doğası üzerindeki yapıcı etkisi işlenir. Bu da türkülerde yiğitçe bir sese dönüşür. Günlük hayat içindeki rutin işler de türkülerde kendine yer bulabilmektedir.

Türküler bazen yöreye ait kız alıp verme, düğün, nişan gibi geleneklerle ilgili ipuçlarını da içermektedir. Ayrıca kılık kıyafetlerle ilgili bilgilere de rastlanmaktadır.

Bitlis Kalesi, türkülerde sıkça işlenen temalardandır. “Emmi”³⁶ türküsü kale ile civar insanların ne denli bütünleştiğini göstermesi bakımından önemlidir.

“Bitlis’in ortası kale

Kaleden seslendim yâre

Yar elin vurmuş yüzüne,

Düşünüyor kara kara.”

“Bitlis’in Dağlarında”³⁷ türküsünde de kale, yine şehre hâkim bir yerdedir ve âşık buradan sevdiğinin döktüğü gözyaşlarını görebilmektedir.

³⁵ Veysel Şahin; “Kültürel Bellek Mekâmı Olarak Türküler”, *Kültürümüzde Türkü Sempozyumu Bildirileri* (22-25 Ekim 2011), Ed. Kadir Pürlü, 1. Cilt, Sivas, 2013, s.107.

³⁶ Serdar; *a.g.e.*, s. 113.

³⁷ Serdar; *a.g.e.*, s. 113.

“Bitlisin içi dere

Derenin içi kale

Kaleden gördüm yâri

Oturmuş ağlar zari.”

Kar ve karın yol açtığı problemlerin işlendiği türküler bir hayli fazladır. “Ahlât’ın Önünde Küçük iskele”³⁸ türküsünde;

“Ahlât’ın dağları kardır geçilmez”

mısrası, “Bitlis’in Etrafı Dağlar” türküsünde;

“Kar yağar lapa lapa

Bizim evin damına”

mısraları, “Dolani Ah Dolani”³⁹ türküsünde;

“Bu dağın karı menem

Gün vursa erimenem

Yedi yıl yerde kalsam

Gün vursa erimenem”

dörtlüğüyle, “Yeri Yeri Han Bağına”⁴⁰ türküsünde;

“Burdan Bitlis’e değin

Kar yağmış dize değin

Gidin deyin o yara

Beklesin güze değin”

dörtlüğüyle, “Bitlis’in Dağları”⁴¹ türküsünde;

“Bitlis’in dağları kardır geçilmez,

Soğuktur sulan bir tas içilmez”

mısralarıyla “Süphan Dağı”⁴² türküsünde;

“Karlı buzlu belleriyle”

mısrasıyla, karın sosyal hayat üzerinde ne denli belirleyici olduğu görülebilir. Kimi yerde âşık, karla özdeşleşir, onun sert doğasını yansıtmak ister. Kimi yerde kar, kavuşmanın önüne önemli bir engeldir; kimi yerde de dağların kardan dolayı geçit

³⁸ Öcal; *a.g.e.*, s. 106.

³⁹ Öcal; *a.g.e.*, s. 92.

⁴⁰ Öcal; *a.g.e.*, s. 129.

⁴¹ Serdar; *a.g.e.*, s.113.

⁴² Serdar; *a.g.e.*, s.115.

vermediği ve hayatı ertelediği ifade edilir.

Bitlis türkülerinde yöresel unsurlar da geniş olarak işlenmiştir. “Gülüm Bizim Bağın Başını”⁴³ adlı Ahlat yöresine ait türküde adeta Ahlat taşına gönderme yaparcasına;

“*Gülüm gel gidek daş eyvana
Gütüm dökülsün yaş eyvana*”

mısralarıyla karşımıza çıkar. “Ahlat’ın Evleri Yontma Taş Olur”⁴⁴ adlı türküde;

“*Ahlâtın evleri yontma taş olur, aman taş olur, yaman taş olur*”

mısrası da Ahlat taşına gönderme yapmaktadır.

“Yollarına Bakarım”⁴⁵ adlı Bitlis yöresine ait türküde

“*Saçak Bitlis tütünü ille gülüm Meyre*”

mısrası ile

“*Dilin Bitlis’in balı
Canım gülüm Meyre*”

mısralarında, Bitlis’in sembolü olan Bitlis tütünü ve Bitlis balı çarpıcı bir şekilde işlenmiştir.

Birkaç Bitlis türküsü, adeta Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde bahsettiği düzlük yer bulma problemini farklı şekilde dile getirir.

“Bitlis’in Yolları Taşdır”⁴⁶ türküsünde;

“*Bitlis’in yollar taşdır geçilmez
Soğuktur suları bir tas içilmez*”

mısraları, Bitlis'in coğrafyasıyla ilgili bilgiler içerir.

Bitlis'in önemli bir parçası olan Bitlis deresi de türkülerde yerini almıştır. “Meymane” (Bitlis Çayı Bulanık)⁴⁷ türküsünde;

“*Bitlis çayı bulanık
İçinde oynar baluk*”

dere, günümüzde hayal dahi edilemeyecek olan özellikleriyle karşımıza çıkar.

Kimi türkülerde Bitlis yöresindeki düğün, nişan gibi törenlerle ilgili önemli

⁴³ Öcal; *a.g.e.*, s.104.

⁴⁴ Öcal; *a.g.e.*, s.73.

⁴⁵ Çelebi; *a.g.e.*, s.171.

⁴⁶ <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (Erişim: 18 Mayıs 2008).

⁴⁷ <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (Erişim: 18 Mayıs 2008).

geleneksel motifler işlenir. “Kınayı Getir Aney”⁴⁸ türküsü, gelinin baba evinde geçireceği son geceyle ilgili duyguları;

“Kınayı getir aney

Parmağın batır aney

Bu gece misafirem

Koynunda yatır aney”

mısralarıyla yansıtılır. “Mendilim Dolu Yemiş”⁴⁹ türküsünde gelinin başının bağlanmasından sonra etrafındakilerin onun için ağlaması anlatılır. Kına, bu türküde de önemli bir motiftir.

“Gineyi getirdile

Barmağın batırdile

Bir gün önce Nazo di

Şimdi gelin dedile”

Dörtlüğü, gelin olacak kişinin ruh halini yansıtması açısından önemlidir.

Ahlat yöresine ait “Yeşil Sütey Yaylası”⁵⁰ türküsü, yörenin düğün törenleri ile ilgili bilgiler içerir;

“Defli davullu olur

Ahlat toyi hınası”

mısralarında düğün törenlerinde kullanılan enstrümanlar sıralanmıştır. Ayrıca bu türküde, düğünlerde gençlerin birbirini görüp beğenmeleri de dile getirilmiştir. Anadolu’nun birkaç bölgesinde hâlâ devam eden başlık parası, bu türküde kavuşmanın önündeki engel olarak karşımıza çıkar. Delikanlı bu durumu;

“Anam da seni ister

Korkarız biz başlığtan”

mısralarıyla ifade eder.

Kimi türkülerde yiğitçe bir söyleyiş karşımıza çıkar. Ahlat yöresine ait “Doğuluyum Doğuluyum”⁵¹ türküsünde ozan;

“Doğuluyum Doğuluyum,

Anadolu çocuğuyum,

Mertlik bende sükût bende,

⁴⁸ <http://www.turkuyurdu.com> (Erişim: 18 Mayıs 2008).

⁴⁹ <http://www.turkuyurdu.com> (Erişim: 18 Mayıs 2008).

⁵⁰ Öcal; *a.g.e.*, s.131.

⁵¹ Öcal; *a.g.e.*, s.91.

İyilemez ki yara bende yara bende.”

mısralarıyla dile gelir. Aynı eda ve tok ses “Erik Ağacı Çift Aça”⁵² adlı türküde;

“Men iğit ona derim

Ala sevdiğini kaçā”

denilerek farklı bir yiğitlik tarifi yapılmıştır.

Bitlis türkülerinde günlük hayata dair deyimler çok geniş yer tutar. Deyimler, bir dilin incileri olarak kabul edilirse eğer, Bitlis türküleri bu açıdan zengindir. Yol vermek, yoldaş olmak, dengini bulmak, cevabını almak, ala gözler ağarmak, ciğerinde (yüreğinde) yağ olmamak, al almenin iyisini yüke tutmak şeklinde birkaç türküden aldığımız, hem tüm Anadolu’da kullanılan hem de sadece yörede kullanılan deyimler karşımıza çıkmaktadır.

SONUÇ

Türküler, yaşamın getirdiği tüm duyguları coşkulu bir şekilde yansıtan bir türdür. Çoğu zaman yaşanan aşkları, trajedileri, sevinçleri, kahramanlıkları ölümsüzleştirir. Geçmişte yaşanan anları çağımıza taşıyarak insanlığın geçmişten geleceğe değişmeyecek duygularını yaşatırlar. Bitlis türküleri de yaşanmış ya da yaşanacak aşkın, hüznün, sevincin, ayrılığın fotoğraflarını bize sunar. Anadolu’nun dört bir yanında türkülerle yaşanan duygusal ‘ayın’, Bitlis türkülerinde de aynı coşkuyla karşımıza çıkar.

Aşkın türküsü, Bitlis’te çoğu zaman hüznüldür. Bazen geçici bir mutluluk verir, bazen geride sefil bir kalp bırakır. Bazen de içteki coşkun isteği pervasızca savurur. Bitlis türkülerinde ayrılık; acımasız ve inatçıdır. Âşık, acıyla bütünleşir, adeta acıda kaybolur ama bir türlü sevgiliyi bulamaz. Faydasız bir bekleyiş, âşığı kahreder. Nihayetinde âşık, duaları ve beddualarıyla kendini zamana teslim ederek ötelere kendisini bekleyen sevgiliye kavuşma ümidiyle ölümü arzular. Ölümü isteme anında bile, sevgiliyi sayıklamaktan kendini alamayan âşık, bekli de tüm insanlığa en güzel türküsünü haykırır.

Yaşamın kendisi olan türküler, bir toplumun varlığının dayanağını oluşturan, geçmiş ve gelecek arasında önemli bir köprü vazifesi gören gelenekleri de geleceğe taşır. Bu açıdan Bitlis türküleri de Bitlis’in dünü, bugünü ve yarını arasında önemli bir köprü vazifesi görmeye, ayrıca tarihi mirasımızın yapı taşlarından biri olmaya devam edecektir.

⁵² Çelebi; *a.g.e.*, s.166.

KAYNAKLAR

- Artun, E.; “Türkü Söyleme Geleneği ile Türkülerde Tür, Şekil ve Tasnif Üzerine Düşünceler”, 4. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı, 22-24 Mart 2013, Fethiye-Muğla, ss.1-9.
- Çelebi, C. (1999), *Bitlis Vadideki Güzel Şehir*, Betav Yayınları.
- Çevik, M. (2013), *Türkü ve Algı*, Ürün Yayınları, Ankara.
- Dilçin, C. (1997), *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Elçin, Ş. (1993), *Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (Erişim: 18 Mayıs 2008).
- <http://www.turkuyurdu.com> (Erişim: 18.05.2008).
- Komisyona. (1967), *Bitlis il Yıllığı*, Çağ Matbaası, Ankara.
- Öcal, M. (2005), *Ahlat Halk Türküleri*, Ertem Basım Yayın, Ankara.
- Serdal, M. T. (2000), *Rüyalar Şehri Bitlis*, Hamle Yayınları, Bitlis.
- Şahin, V.; “Kültürel Bellek Mekânı Olarak Türküler”, *Kültürümüzde Türkü Sempozyumu Bildirileri (22-25 Ekim 2011)*, Ed. Kadir Pürlü, 1. Cilt, Sivas, 2013, ss103-112.
- Tekin, H. S. (2012), “Popüler Kültürümüz ve Türkülerimiz”, *Motif Akademi*, Halk Bilimi Dergisi, -1 (Ocak- Haziran) Balkanlar Özel sayısı-1), s. 153-178.
- Uğurlu, S. B.; “Van Türkülerinde Aşk, Ayrılık ve Memleket Sevgisi”, II. Van Gölü Havzası Sempozyumu, Ed. Oktay Belli. Bitlis Valiliği, il Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2007.